

TARİH İÇİNDE İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANESİ

Çiğdem Erkal İPEK

Yetmiş yıl önce, 9 Eylül'de, İzmir düşmandan kurtarıldı. Aslında İzmir, düşmanlarının sadece birinin elinden kurtarıldı. İzmir'i sahiplenen, onu kendi toprağı sayan, Türkler'e zulmeden insanların elinden kurtarıldı. Yani, gözle görülür, elle tutulur bir düşmandan... Her zaman için, gözle görülür, elle tutulur bir düşmanla savaşmak daha kolaydır. Karşınızdaki düşmanın hareketlerine, bulunduğu yere göre planlar yapıp saldırabilirsiniz, onu öldürüp yok edebilirsiniz, ya da İzmir'de olduğu gibi, denize döküp kaçırabilirsiniz. İnanç olduktan sonra, azim olduktan sonra, birlik olduktan sonra, bir de haklı olduktan sonra, düşmanı yenmemek mümkün değil.

Ama diğer düşman daha evrensel bir düşman. Gözle görülür, elle tutulur cinsten değil. Onunla savaşması zor. Nerede çörelendiğı, nereden patlak vereceğı belli olmaz. Sinsidir. Toplumlari peşinden sürükler. Medeniyetleri yok eder. Her kötülüğün başıdır cahillik.

İzmir; 9 Eylül'de Atatürk'ün dehası, Türk askerleri ve halkının azmi sayesinde bir düşmandan kurtulduysa; bir avuç aydının kişisel özverileriyle kurmaya çalıştıkları Milli bir Kütüphane ile ikinci düşmanından da kurtulmak için büyük bir adım atılmış oldu. Gerçek anlamda bir kütüphane, halkı, daha da önemlisi gençleri aydınlatacak bir ocak, İzmir'in başka bir kurtuluşu olacaktı. Cahillik ancak okumak ve öğrenmekle yenilebilirdi¹. Eğitim için okullar ne kadar gerekliyse, kitaplklar da en az o kadar gereklidir. Derslerde okunan iki-üç kitabın dışında başka birşey okumasını öğrenememenin acısını çok trajik boyutlarda bugün bile yaşıyoruz. Ülkemiz, üniversitelerden mezun olmuş cahiller ordusuyla dolu. Boş kafaları

¹ İbrahim Ethem, "İzmir Kütüphaneleri", *Ahenk*, 16 Ağustos 1910.

safsatayla doldurmak çok kolay. Boş kafaları olmadık bir idealin peşinden ölüme sürüklemek an meselesi. Bizim cahilliğimiz düşmanın etkili bir silahı.

Toplumumuzun cahilliği yüzyıl önce acınacak boyutlardaymış. Eski bir İzmir'li olan Ubeydullah Efendi'nin hatıralarından o günkü İzmir'in karanlığın yoğunluğunu öğreniyoruz: Ubeydullah Efendi'nin babası, o günlerde inançsızlık göstergesi sayılmasına karşın oğlunu, eğitimi için Rüştîye mektebine yollayabilen, evinde iki-üç bin ciltlik bir kitaplığı olan, "şöhret-şayi sahibi ulemadar"² birisi, annesi ise "Karadavut, Altıparmak, Çehar-yarı Güzin, Battal Gazi gibi kitaplardan başka Babadağı, Ferruh Efendi Tefsiri, Mızraklı İlmihal, Birgivi Risalesi gibi belki elli cilt kitaba malik"³ bir hanım olduğu halde, "devrine göre hayli alafranga sayılan Dayızade Hüseyin Efendi" küçük Ubeydullah'a bir fotoğraf gösterince, annesi "Hüseyin'in elleri kesilecek, ahirette ceza görecek" diye ağlayacak kadar da cahilmiş⁴. Okumuş takımı bu durumda olunca, okumamışları hayal etmek pek de zor sayılmaz.

Halkın gömülmüş olduğu karanlığı fark eden o günün aydın İzmir'lileri, Kurtuluş Savaşı'ndan çok önce İzmir'i cehaletin elinden kurtarmak için bir savaşa başlamışlardı. Aslında o günlerde İzmir tamamen kitaptan yoksun da sayılmazdı. 16 Ağustos 1901 tarihli Ahenk Gazetesi'ndeki İbrahim Edhem'in yazısından, eskiden Şadırvan, Hisar, Kemeraltı ve Müftü Camilerinde bulunan kütüphanelerin ve bu kütüphanelerdeki el yazması eserlerin, varlığını öğreniyoruz. Ayrıca Bezzaz Hacı Ali Ağa'nın, Hatuniye Camii avlusunda bir kütüphane yaptırıp, Saçmacızade Kütüphanesi'nin eserlerini de buraya taşıdığı yine aynı yazıda belirtilmekte⁵.

Yine de gerçek olan birşey varsa, o da, yüzyılımızın başında, yani bundan çok kısa bir süre önce, İzmir'de, bugünkü anlamıyla bir kütüphanenin varolmadığıdır. İnsan binlerce yıl önce kurulup yakılmış kütüphaneleri düşününce utanmadan edemiyor. İzmir'de bugünkü anlamda kütüphane kurmayı deneyen ilk kişi Giritli Ali Efendi'dir⁶.

² Ahmet Turan Alkan, *Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, 1989, s. 22.

³ A.g.e., 22

⁴ A.g.e., s.10.

⁵ İbrahim Edhem, a.g.m.

⁶ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, Eczacıbaşı Vakfı Yay., İzmir, 1986, ss. 114-117.

Bir öğretim görevlisi olan Giritli Ali Efendi, gerçek anlamda bir kütüphanenin eksikliğini herkesten daha iyi anlamış olmalı ki tamamen kişisel çabalarıyla Eşrefpaşa'da özel bir kütüphane kurmuştu. Arapça, Farsça, Fransızca, Latince ve Rumca bilen Ali Efendi İzmir'in ilk özel okullarından olan Dar-ül İrfan'ın müdürlüğünü de yapıyormuş. Tüm varını yoğunu, kurduğu kütüphüne için harcayan bu vatansever aydına en büyük desteği devlet değil babası vermişti. Eşrefpaşa'da kiraladığı salonun dört duvarını kitaplarla dolduran ve buraya, oturmak için sedirler yerleştiren Giritli Ali Efendi ne yazık ki umduğunu bulamamıştı. Devlet desteğinden yoksun, kitaba ayıracak tek kuruluş parayı fazla gören insanlara hizmet vermeye çalışırken, maddi olanaksızlıklardan beli bükülmüştü. Zaten kağıt ticareti de Frenklerin elindeydi; o devirde Frenklerin isteyeceği en son şey, Türk'ün uyanması olacağından, her yönden eli kolu bağlanan Giritli Ali Efendi sonunda kirasını ödeyemez duruma gelmişti. Kütüphanesini önce Kadifekale'de bir eve taşıyıp, buradan bir süre hizmet vermeye devam etmeye çalışmış, en sonunda tek başına başarılı olmayacağını anlayınca da tüm kitaplarını yeni kurulan Milli Kütüphane'ye devretmişti. Böylece, Giritli Ali Efendi, bilmeden, Milli Kütüphanenin ilk kitaplarını toplamaya başlamış oluyordu.

Osmanlı, İtalya ile Trablusgarb savaşındayken⁷ İzmir milletvekili Osman Hamdi Bey, Maksutzade Ethem Bey, Kimsesizler Yurdu Müdürü Abidin Bey, eski gümrük müdürü ve Adnan Saygun'un babası Celal Bey, Milli Kütüphaneyi kurmayı akıllarına koymuşlardı. 1911 yılının Ocak ayında Kadızade İbrahim Bey'in İttihat ve Terakki Katib-i Mesulu Talat Bey'e (Küçük Talat) verdiği öneriyle de kütüphanenin kurulma işlemi ciddi bir şekilde başlamış oldu⁸. İlk olarak yedi-sekiz kişilik bir komisyon kurulmuştu⁹. Bu komisyon parasal engelleri aşabilmek umuduyla, ramazan ayında, bir piyango tertip etmişti. 7 Eylül 1911 tarihinde bu haber Ahenk gazetesinde şöyle duyurulmuştu:

⁷ "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

⁸ A.g.y.; Cahit Ulucenk, "İzmir Milli Kütüphane Direktörü Bay Celal Saygın'la Bir Saat", *Yarın Ay*, sayı 52, 1.4.1937; Ahmet Gürlek, "İzmir Milli Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXIX/4 (1980), sayı 241.

⁹ "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

Kütüphane-i Milli için Piyango Tertib Olunuyor

Bir milletin maddi ve manevi terakkiyatını, tekemmülâtını temin eden vasıtalar arasında kütüphanelerin ne mühim bir mevki işgal ettiklerini söylemeğe hacet yoktur. Biz bu hususta bir çok yazılar yazdık. Memleketimizin ve hususiyle şehrimizin bu babdaki ihtiyacı şedide hakkında nice nice makaleler neşrettik. İzmir'in bu ihtiyacını nazar-ı itibara alan Kadızade İbrahim Refik Bey tarafından Kemeraltı semtlerinde böyle bir müessese-i irfan vücuda getirilmek teşebbüsünde bulunulduğunu da bir hayli zaman evvel haber vermiştik. Şimdi istihbar ettiğimize göre muhterem İttihat ve Terakki Cemiyeti şehrimiz kulüpleri marifetiyle icra edilen teşvikat ve muavenat üzerine İbrahim Bey bu teşebbüsü ileri götürmeğe, fülîyatını göstermeğe çalışmaktadır. Ahiren bu müessese menfaatine olarak Hükümet karşısında tertib edilen piyango biletlerinin de şu sırada büyük bir rağbetle satılmakta olduğunu memnuniyetle işittik. Zaten muhterem ahalimizin böyle memleketimizin irfanına, medeniyetine yarayacak umumî teşebbüsler hakkında hiç bir vakit dirig-i himmet eylemediği malumdur, halkımızın bu yoldaki maarifperverane himmetlerini tebrik ile beraber mezkur piyangoya henüz iştirak etmeyenlerin fırsatı kaçırmamak için ... göstermelerini - Kütüphane-i Milli menfaati namına- bilhassa rica ve intizar eyleriz¹⁰.

Tertip edilen bu piyangodan 15 lira 28 kuruş toplanabilmmişti¹¹. Bu para hiçbir işe yaramıyacak kadar az olduğundan, para Talat Bey'e verilmiş, Talat Beyde Celal Bey'i çağırarak ona "bir kütüphane tesisi için, size her türlü müzaherette bulunacağım. İsteddiğiniz zevattan bir heyet teşkil ederek bu işte çalışır mısınız?"¹² diye sorunca İlm-ü irfan encümeni kurulmuştu. Encümen ilk olarak İzmir ve İstanbul'da önemli kişilere mektuplar yazarak, bu kişilerden yardım istemişti. Fakat bu tür girişimlerden pek fazla birşey elde edilemeyeceği de kısa sürede anlaşılmış, bunun üzerinde o sıralarda boş olan, Salepçizade

¹⁰ "Kütüphane-i Milli için Piyango Tertib Olunuyor", *Ahenk*, 7 Eylül 1911.

¹¹ A.g.y.; Cahit Ulucenk, a.g.y.

¹² "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

Hacı Ahmet Efendi'nin Birinci Beylerdeki konağı yıllık 100 liradan kiralanmıştı. Konağın harem daresini Şehir Kulübü ve İttihat ve Terakki merkezi olmak üzere 100 liraya bu cemiyete kiraya vermişler, selamlık kısmını da kütüphane için hazırlamışlardı. Bu konuyla ilgili, 10 Nisan 1912 tarihli Ahenk gazetesinde şöyle bir yazı vardır:

*Milli Kütüphane için
Heyet-i mahsusası tarafından:*

"İttihat ve Terakki Cemiyet-i Muhteremesinin taht-ı himayesinde olarak tesis ve ihyasına çalışılmakta olan Milli Kütüphane için bu kerre Beyler Sokağında kain Salepçizade Merhum Hacı Ahmet Efendi'nin konakları isticar edilmiştir. Bimiennihi teala ahd-i kariete ikmal-i nevakis ile istifade-i umumiyeye küşade bulundurulması musammem bulunduğundan işbu kütüphaneye muavenet-i hamiyetmendane bulunmayı va'd buyuran zevatın ba'dema mezkur daireye müracaat buyurmaları ilan olunur"¹³.

Milli Kütüphane'nin kuruluşuyla ilgili, 30 Ocak 1912 tarihli Anadolu Gazetesi'nde de şöyle bir haber vardır:

*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
İzmir Vilayeti Merkezinin taht-ı himayesinde müteşekkil
Milli Kütüphane Encümeni Riyasetinden:*

"Şehrimizin en mühim noksanlarından olan milli bir kütüphane tesis niyet-i hayriyesiyle birkaç ay evvel teşkil edilen Encümenimiz, muamelat-ı iptidaiyyesini ikmal ile mezkur kütüphaneye gerek kitap ihdası suretiyle gerekse nakden muavenet-i hamiyetperveride bulunacak zevat-ı kiramın bu husustaki hediyelerini kabule mübaşeret eylediğinden şehrimizde böyle bir müessese-i ilmiyenin luzum-u tesisini takdir buyuran maarişperver ahali-i muhteremimizin cuma, pazar günleri vasatı saat dörtten sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Merkez-i Vilayet Kulübünde müteşekkil encümenimize müracaatla hissiyat-ı maarişperverelerin tezahürat-ı maddiyelerini ibraz buyurmaları ve bu teşebbüs-ü hayrkar hakkında izahat-ı mufassala edinmeleri ilan olunur"¹⁴.

¹³ *Anadolu*, 10 Nisan 1912; Bu yazının Latin harflerine çevrilmesinde yardımını gördüğüm Sayın Zeliha Bilge'ye teşekkür ederim..

¹⁴ *Ahenk*, 30 Ocak 1912.

Milli Kütüphane ufak tefek de olsa, yapılan bağışlarla hizmet hayatına başlamıştı. Örneğin Talat Bey babasından kalma bir sandık kitabı kütüphaneye bağışlamıştı¹⁵. Yapılan bağışlarla ilgili bir habere de 10 Nisan 1912 tarihli Ahenk gazetesinde rastlıyoruz.

*"İzmir Milli Kütüphane Encümenine asar-ı mutebere-i kalemiyyelerinden olan "ilm-i Hayvanat-ı Umumi" ve "Tahlilat-ı Kimyeviyye Dersleri" nam kitapları ihda buyurarak ibraz-ı hamiyet eden Darülfünun-u Osmani muallimlerinden Doktor Kaymakam Hulusi ve Osep Celulyan Beyefendilere "Veled Çelebi" Efendi Hazretlerine, Cumaovalı Hacı Efendi zade İzzet Beyefendiye karşı teşekkürat-ı aleniyyemizin neşri rica olunur"*¹⁶.

Böylece 23 Haziran 1912 yılında kütüphane halka açılmış oluyordu¹⁷. Kütüphane açıldıktan sonra, komisyon gelir kaynakları aramaya koyulmuştu. Bir ara konağın bahçesine bir sinema yaptırmayı düşünmüşler, fakat yeterli parayı bulamamışlardı. Yine de sinemanın kazançlı bir yatırım olacağını düşünerek pes etmemişler, bir süre sonra Müezzinzade Ali Bey'den yüz lira borç ile işe başlamışlardı¹⁸. Ayrıca Pulcu Ömer Efendi'yle de, gerektiğinde yeterince borç para almak için anlaşmışlardı¹⁹. Caferizade Kemal Bey'in kefaletiyle de Bezirgancık Kereste Ticarethanesi'nden kereste almışlardır. Bazı keresteciler ise Caferizade Kemal Bey'in kefaletine rağmen gerekli keresteyi vermemişlerdi²⁰. Sonunda bin liraya yakın bir borç ile²¹ Birinci Beyler'de, Ekmekçibaşı Lokantası'nın karşısındaki arsada ahşap bir sinema salonu yaptırmayı başarmışlardı²². Sinema işletilmeye başlayınca tüm borçlar ödenmiş, kitap sayısı da 4000'e çıkmıştı²³. O tarihlerde Milli Kütüphane Sineması'nda sahnelenen bir oyunun, bugüne kadar gelebilmiş bir biletinin üzerinde şunlar yazılıdır:

¹⁵ "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

¹⁶ *Ahenk*, 10 Nisan 1912.

¹⁷ "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", *Anadolu*, 21 Ağustos 1924; Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s.117; Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Cahit Ulucenk, *a.g.y.*

¹⁸ Cahit Ulucenk, *a.g.y.*; Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, say.117.

¹⁹ "Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane", *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

²⁰ *A.g.y.*

²¹ *A.g.y.*

²² *A.g.y.*; Cahit Ulucenk, *a.g.y.*; Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Yaşar Aksoy, *a.g.e.*

²³ *Anadolu*, 21 Ağustos 1924; Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Yaşar Aksoy, *a.g.e.*

"Milli kütüphane Sinemasının Mesarif-i inşaiyesine Medar olmak üzere Mart'ın 10.Pazar günü akşamı, Pazartesi gecesi ve 11. Pazartesi günü akşamı Salı gecesi Alaturka saat 3'den sonra Vaz'ı Sahne-i temaşa edilecek olan "Edirne Müdafası" veyahut "Şükrü Paşa" nam piyese mahsus duhuliye biletidir.

Çocuklara 10 guruş

İşbu bilet 10 ve 11. Mart sene 1329 (1913) gecelerinde muteberdir²⁴.

Sinemadan elde edilen gelirin %50'si kütüphaneye, %25'i Mekatib-i İbtidaiye'de öğrenim gören yoksul çocukların defter kitap yardımına, %25'i de Şehir Kulübü'nün idaresindeki terzihaneye ayrılmıştı²⁵. İlk yıllarda Milli Kütüphane'nin bütçesi 943 lira 30 kuruş civarındaydı²⁶.

Milli Kütüphane'nin başarısı tüm kentte saygı ve sevinçle karşılanıyordu. Bu başarı, aslında sadece bir komisyonun değil, kabuklarından çıkmaya hazırlanan İzmirli'lerin başarısı sayılırdı. Milli Kütüphane'nin kurucuları da artık fazlalaşmıştı, bunların belli başlıları, Vilayet Meclisi üyesi ve İttihat ve Terakki Derneği Muhasebe Müdürü Salih Bey (Akalin), Abidin Bey, İzmir Eski Milletvekili Osman Hamdi Bey (Aksoy), tüccar Şükrü Bey (Cevahirci), Ferit Bey (Eczacıbaşı), Şifa Eczanesi sahibi Faik Bey (Ener), Eczacı öğretmen Tahir Mahmut Bey, Maksutzade Ethem Bey, Talat Bey (Küçük Talat), Salattin Bey, öğretmen ve besteci Adnan Saygun'un babası Celal Bey, Öğretmen Sezai Bey (Söker) ve eski belediye başkanı Süleyman Bey (Tuser) olarak kabul edilir. Daha sonra bu topluluğa, o günlerde İttihat ve Terakki Derneği'nin İzmir Sorumlu Sekreteri olan Mahmut Celal Bey (Bayar) de katılmıştır²⁷. O devirlerde İttihatçılar Milli Kütüphane'yi bir "İttihat ve Terakki Kulübü" gibi işletip, gençleri örgütlemek istemişlerse de, diğer kurucu üyeler onları bu fikirlerinden caydırmış²⁸ ve Kütüphane'nin tek amacı kendisini geliştirmek ve yenilemek olmuştu.

²⁴ Zeliha Bilge'ye ait sinema bileti.

²⁵ *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

²⁶ Ahmet Gürlek, *a.g.y.*

²⁷ *A.g.y.*; Yaşar Aksoy, *a.g.y.*, s.117; *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

²⁸ Yaşar Aksoy, *a.g.e.*; *Ahenk*, 10 Nisan 1912; *Anadolu*, 30 Ocak 1912

Milli Kütüphane gelişip büyürken, vilayet de bu olaya uzak kalmamıştı. İzmir Valisi Rahmi Bey (Arslan) Kütüphane'nin daha geniş ve yeterli bir yapıda hizmet vermesi için İlm-i İrfan Cemiyeti'ne hem sinema hem de kütüphane yapmaları için arsa sağlamıştı²⁹. Ayrıca önemli yardımlarda bulunarak İnşaatın bir an önce başlamasını sağlamıştır. 4 Aralık 1915 tarihli Ahenk Gazetesi'nde bu konuyla ilgili bir habere rastlıyoruz:

"Maşatlık'ta vücuda getirilecek kütüphane-i Milli'ye mahsus mahallin bu günlerde tesviye-i türabbiyesi icra edilmeğe başlandığı gibi açılacak muhtelif istikamelli yolların da tarh ve tanzimine çalışılmakta olduğu ve bu hususta Belediye Mimarı Fransua Efendi'nin memur edildiği haber veriliyor. Şu halde bir müddet sonra bu mühim ve şerefli mevki'in müstesna bir şekilde iktisab-ı ma'muriyet ettiğini görmekte iftihar edeceğimiz tabiidir"³⁰.

Kütüphane binası Bahribaba Parkı'nın Hastaneye bakan tarafına yapılacak, bugün kütüphanenin bulunduğu yere de patinaj ve eğlence yeri, Elhamra Sineması'nın yerine de yine bir sinema yapılacaktı. Yapım çalışmaları başlamış, sinema ve eğlence merkezinin duvarları yükselmiş, kütüphanenin de temelleri atılmıştı ki Yunan İzmir'e çıktı³¹. Böylece tüm umutlar gibi Milli Kütüphane'nin yıldızı da söndü.

Yunanlılar'ın isteyecekleri en son şey elbette Türklerin kültürel yönden gelişmemeleriydi. Milli Kütüphane binalarının yapımını durdurmakla kalmayıp bir de yönetim kurulunu dağıtmışlardı³². Yönetim Kurulu'nun Yunanlılarca feshedilmesine rağmen, kurulda bulunan bu idealist kişiler kurtuluş için çalışmalarını gizliden gizliye sürdürmüştü. İzmir'e Doğru Gazetesi el altından Ferit Bey'e gönderiliyor, o da şehir içinde gizlice bu gazeteleri dağıtıyordu. Kütüphane İzmir'in merkezi bir yerinde bulunduğu için, ister istemez şehirde yaşanan tüm olaylara tanık olmuştu. Kurtuluş Savaşı'nın ilk direniş bildirisinin dağıtıldığı yerlerden biri de Milli Kütüphane'nin önüydü³³.

²⁹ Yaşar Aksoy, a.g.e.; s.118; Ahmet Gürlek, a.g.y.; *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

³⁰ *Anadolu*, 13 Şubat 1912

³¹ Ahmet Gürlek, a.g.y.; Yaşar Aksoy, a.g.e.; Cahit Ulucenk, a.g.y.

³² *Anadolu*, 21 Ağustos 1924.

³³ Yaşar Aksoy, a.g.e., ss.160-180.

İşgal yıllarında, düşmanın yaptığı zararların yanında, bir de devrin iç politikasında görülen bilinçsiz akımlar kütüphaneyi yıpratıyordu. İlk olarak Kütüphane'nin başındaki "Milli" sözcüğü göze batmıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir Başkanı Avukat Sadık Bey, Yunanlılarla işbirliği içersindeydi; verdiği bir öneriyle kütüphanenin "Milli" sıfatını attırmıştı³⁴. Böylece bir kez daha kötü niyet ve cehalet el ele, düşmana bilerek veya bilmeyerek yardım etmiş oluyor, yeni yeni ümmet zihniyetini yenmeye başlayarak aydınlanmakta olan toplumun, milli değerleri bir bir ortadan kaldırılıyordu. Kütüphane'nin başına geçen hocalar, sözüm yabana Müslümanlığa hizmet edeceğimiz düşüncesiyle, kütüphanenin ismini "İslam Kütüphanesi" olarak değiştirmeye çalışırken, Yunan'ın ekmeğine yağ sürmüş oluyorlardı. Celal Bayar bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır: *"Türk olmayan unsurlar bu teşebbüsten memnun olmuşlardı. Bazı hocalar bunun mesleki itibarlarını kuvvetlendireceğini sanmışlar, diğerleri ise ırk esasına dayanan duyguları zedelenmeden, burda söz sahibi olacaklarını ummuşlardı. Bu isim Yunanlıları sinirlendiriyormuş... Bu şekilde isim değiştirmekle Yunanlıların arzusuna bilerek veya bilmeyerek hizmet etmiş oluyorlardı. Yunanlılar ve her istilacı devlet, girdiği yerde milli ve Türk kelimesini, onun benliğiyle beraber unutturmak istiyordu"*³⁵.

İşgal sırasında Milli Kütüphaneyi, kurulan Teşvik-i Maarif Cemiyeti yönetiyordu. Bu cemiyetin eses nizamnamesi şöyleydi:

"Teşvik-i Maarif" Cemiyetinin Nizamname-i Esasisi

1- Milletimizin sair memalik ve edyan ehline nispetle geri kaldığı ve mütemeddin milletlere yetişebilmek için cümlenin en mukaddes bir emele doğru koşarcasına ilmi faaliyetler ibrazına mecbur olduğu isparta muhtaç olmayan hakayı-ı bahiredendir. İşte bu büyük noksan cebir ve ikmale çalışmak mefkuresiyle İzmir'de esamisi elifba sırasıyla zirde muharrer müessisler tarafından "Teşvik-i Maarif Cemiyeti" ünvanıyla bir cemiyet te'sis olunmuştur.

³⁴ Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Yaşar Aksın, *a.g.e.*, ss.170-172.

³⁵ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. VI, say. 1824.

2- Cemiyetin merkez-i umumisi İzmir'de bulunacak ve heyet-i idare-i merkeziyyesi 23 Haziran 328 tarihinde ve o zamandan beri Milli Kütüphane namıyla muannun mütalasına küşade ve bundan böyle "İslam Kütüphanesi" namıyla yad olunması muharrer kütüphanede içtima edilecektir.

3-

4- Merkez heyet-i idaresi 7 kişiden ve şubat heyetleri üç beş kişiden tereküp edecektir. Her sene Haziran'da intahabat icra olunarak şubatta idare heyetleri tebdil veya ibka olacaktır.

5- İdare merkezi olan İzmir'de sinema hasılatı ile kütüphanenin ihtiyacı mehmaemken temin olunabileceğinden merkezde kayd olunacak azaya şehriye aidat namıyla aylık itası teklif olunmayacak ve kendi arzularıyla aidat itasına hahiskar olanlarla teberruatta bulunacak olunanların şehriye ve hibeleri maaşükran kabul edilecektir. Şubelerde ve tahsiser taşra şubasında dahi kendi iradiyle idare olunabilecek kütüphaneler tesisine çalışılacağından işbu emniyenin husulü için merkezden para ikraz ve irsaline veya idare-i vilayet kanunnamesinin bahş etmekte olduğu müsaadata ve devair-i beleriyenin irfan-ı memleketi erka emrinde göstereceği tekayyüdata istinad ile tahsisat ve muavenat-ı resmiye istihsaline çalışılarak iane derci gibi müz'ic tekliflerden imkan dairesinde ictinap olunacaktır.

6- "Teşvik-i Maarif Cemiyeti" her kesenin mütehammil olmayacağını mesarifi göze aldıraram =arka ve garba ail en ehemmiyetli asarı tedarik ile mütalaa ve istifade arzusunda bulunacak olanlara meccanen okutacak ve ileride lazım görürse yevmi veya muvakkat ceraid ve resail neşrederek bir cihetten tüküphane varidatını tezlid diğer cihetten de mekteib-talebe ve muallimine müzakerecilik vazifesini deruhde ve arzu edecek bilad ve kuraya basiteler tersim ve inşası mutasavver cevami' ve mesacidin Kuble istikametlerini en dakik hesabat ile hesap ve müracaat vukuunda imsakiyle tertip etmek misillu ma'şer-i islam'a hadim umur ile dahi tevaggul edilecektir.

7- "Teşvik-i Maarif Cemiyeti" müessisleri elifba sırasıyla esamisi atide muharrer zevattır:

Doktor Esat	: Karantina'da Köprü'de 17 nolu hanede
Muallim Celal	: (Müdür-i umur) Kasım Efendi sokağında 22 nolu hanede
Şehbender Şefik	: Fettah mahallesinde, Dilek Sokak 25 nolu hanede
Muhami Sadık	: Salhane'de Tamvay makasında 428 nolu hanede
Tacir Salaheddin	: İkinci Süleymaniye mahallesinde 43 nolu hanede
Eczacı Faik	: Namazgah'ta 550 sokak 19 nolu hanede
Muallim Yusuf Rıza	: Kestelli Mescitte 42 nolu hanede
Mahmut Tahir-ül Mevlevi	: (Katib-i Umumi) Bayraklı'da Bornova caddesi 2 nolu hanede

8- "Teşvik-i Maarif Cemiyeti" 4. maddede muharrer olan senevi içtima ve intahabatı yapamayacak derecede azasını gaib etmek veya esasen taazzuv ilcasılme infisaha uğradığı veya Hükümetçe fesholunduğu takdirde menkul ve gayr-i menkul bilumum emval ve emlaki resmen teşekkül etmiş bir cemaat-ı İslamiye varısı anı temsil eden heyet-i mes'uleye öyle bir cemaat mevcut olmadığı halde teşkiline değin Hükümetin nezareti ile Müslümanların istifadesine arz ve tahsis olunmak üzere mahalli fetvahanesine imaleten intikal ettirilecektir³⁶.

1919 yılının Mart ayında Nurettin Paşa'nın valilikten ayrılmasından sonra yerine geçen Ahmet İzzet Bey, kütüphanenin yönetim kurulunu değiştirmiş, böylece kütüphaneye yeni bir kişilik kazandırmak istemişti³⁷. Bu arada kütüphane, tüm zorluklara ve olumsuzluklara rağmen varlığını devam ettirmiş ve bir miktar da para bile biriktirebilmişti.

³⁶ Ahenk, 12 Mayıs 1920. Bu esas nezanname Ahenk Gazetesinde yayımlanmış, Teşvik-i Maarif Cemiyeti'nin iç tüzüğü (riizamname-i dahilisi) de ayrı bir kitapçık halinde basılmıştır. Her iki tüzük Zeki Arkan tarafından yeniden yayımlanmıştır. Ancak esas tüzüğün burada verilmesi konunun bütünlüğü açısından uygun görülmüştür.

³⁷ Ahmet Gürlek, a.g.y.

Derken kara günler sona ermiş; yani 70 yıl önce İzmir elle tutulur ve gözle görülür düşmanından kurtarılmıştı. Böylece tekrar bir araya gelen idealist insanlar, kaldıkları yerden işlerine devam etmeye başlamışlardı. Cumhuriyet kurulduktan sonra kütüphane müdürlüğüne tekrar Celal Saygun getirilmişti. Bu arada kitap sayısı da 8200'e çıkmıştı. İttihat ve Terakki Kulüpleri'ndeki kitaplar ve Doktor Mustafa Bey'in yardımlarıyla Doktor Voçino'nun kitapları da kütüphaneye kazandırılmıştı. Ayrıca Uşakizade Muammer Bey 200, Belediye de inşaatta kullanılması için 1000 lira yardımda bulunmuştu³⁸. Kütüphanenin iki önemli para kaynağı vardı. Birincisi sinema idi; ikincisi ise Mahpusane yakınında Kemeralı'na hizmet veren ve Karataş'ta civarı aydınlatan iki jenaratördü³⁹. Bağışlar da 1923 yılında 6877, 1924 yılında da 7000 lirayı bulmuştu. 1924 yılında kütüphanenin bütçesi 33.850 liraydı⁴⁰.

Kendi kendisine yetmesini öğrenen kütüphane yönetimi biriktirdiği 23.000 liraya, İpekçi kardeşlerden altı senelik kira karşılığı aldıkları 45.000 lirayı da ekleyerek bugünkü Elhanra sinemasını en sonunda yaptırmayı başarmıştı⁴¹. Bu arada Belediye 1926 yılında Bahribaba Parkı'ndaki kütüphanenin yerini istimlak edince, buradan elde edilen 2212 lira da bugünkü kütüphane binasına harcanmıştı⁴².

Ama tabii bu arada patinaj ve eğlence merkezi projeleri gerçekleşmemişti.

Kütüphanenin kuruluş girişimlerine bakınca, bu yola bas koyan insanların, sadece bir kütüphane değil, sosyal bir yapı, kültür merkezi kurmaya çalıştıkları açıkça görülmektedir. Patinaj sahası, eğlence merkezi, sineması, tiyatrosu ve kitaplığıyla, insanların sosyal yaşantılarını bir anda yükseltecek olan bir merkez... Bir de 1930'lu yıllarda İzmir'in 170.000 nüfuslu bir şehir olduğunu göz önüne alacak olursak, başarabilselerdi, hep İzmirliye hizmet verebilecek bir yer kurmuş olacaktı.

³⁸ Anadolu, 21 Ağustos 1925.

³⁹ A.g.y.

⁴⁰ A.g.y.

⁴¹ Ahmet Gürlek, a.g.y.; Yaşar Aksoy, a.g.y., s.231; Cahit Ulucelik, a.g.y.

⁴² Anadolu, 21 Ağustos 1925.

Kütüphane binası ve Elhamra Sineması, öncülüğünü Mimar Kemalettin ve Vedat Beyler'in yaptığı Neo-Klasik Türk mimarisi akımının izleyicilerinden Mimar Tahsin Sermet Bey tarafından yapılmıştır⁴³. İçi ve dışı, gerçek anlamda sanatsal ve estetik çizgiler taşıyan bu bina, bugün İzmir'de ayakta kalmayı başabilmiş ender eski yapılandıdır. O günlerde kitaplara gösterilen saygı, bu binanın yapımında gösterilen özenden de anlaşılmaktadır. Kütüphanede kullanılan kitap dolapları dahi birer incelik anıdır. Bu dolaplar, İzmir Sanayi Mektebi öğretmenlerinden Giritli İbrahim Bey tarafından yapılmıştır. Gürgenden yapılmış olan bu dolaplar kitaba duyulan sevginin bir göstergesi... Öte yandan, kütüphanenin görülmeyen bölümlerinde, zamanla eklenmiş, metal yığını, yeni kitaplıklar ise sonradan gelen nesillerin kitaba karşı besledikleri sevgiyi vurgular gibi...

Kütüphane, yeni binasına 30 ekim 1933 günü, yani Cumhuriyetin onuncu yılında taşınmıştı⁴⁴. Milli Kütüphane, büyümüş, artık İzmir'in dışına taşmış, Atatürk'ün ilgisini de çekmişti. Bir ziyareti sırasında gördükleri karşısında çok duygulanan Atatürk, Türkiye'de basılan tüm yayınların Milli Kütüphaneye sağlanması konusunda direktif vermişti⁴⁵.

Başka bir ziyareti sırasında da Atatürk, Milli Kütüphane'deki kitaplardan birisini almak isteyince, prensip olarak dışarıya kesinlikle kitap vermeyen kütüphane yöneticileri bu istek karşısında ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. Atatürk'ün ricasını geri çevirmek de düşünülecek birşey olmadığından sonunda herkesi mutlu edecek bir çözüm bulmuşlar, kitabı Atatürk'e armağan ederek hem onun gönlünü almış, hem de ona bir armağan verebilmenin gururunu, prensiplerini çiğnemedi yaşamış olmuşlardı⁴⁶. Celal Saygun'un anlattığına göre Atatürk Milli Kütüphane'yi üç kez ziyaret etmişti. Üçüncü gelişinde yanında İran Şahı Rıza Pehlevi de bulunuyormuş. Genç Türk Cumhuriyetinin ilerleme yönünde attığı dev adımların bir göstergesi olarak, konuklarına göstermekten kıvanç duyduğu Milli Kütüphane'nin kapısından içeri girerken Atatürk, durup Şah'a dönmüş ve "Buraya üçüncü gelişindir. İlk ikisinde bina natamandı. İkmal edilmiş halini

⁴³ Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Yaşar Aksoy, *a.g.e.* s.231; Cahit Ulucenk, *a.g.y.*

⁴⁴ Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Yaşar Aksoy, *a.g.e.* say.231; Cahit Ulucenk, *a.g.y.*

⁴⁵ Cahit Ulucenk, *a.g.y.*

⁴⁶ Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s.231.

birlikte göreceğiz" demiştir⁴⁷. Böyle bir kültür yuvasının, o devirde, Atatürk de dahil olmak üzere her Türk'e ne kadar gurur verdiğini düşünecek olursak, bugün İzmirli olarak kütüphaneye gösterdiğimiz vurdumduymazlık, yüzümüzü kızartmalıdır.

Atatürk'ün Milli Kütüphane'yle ilgili en acı hatırası herhalde İstiklal Mahkemeleri'dir. Atatürk'e yapılması tasarlanan suikastın mahkemeleri Elhamra Sineması'nda yapılmıştı⁴⁸. Fakat Elhamra Sineması oldukça parlak günlere de sahiptir. Dünya'nın ilk sesli filmi "The Jazz" (Caz Şarkıcısı) İzmir'de ilk defa bu salonda gösterilmişti. Ayrıca Mithat Fenmen, Ferhunde Erkin, Necdet Remzi Atak, Münir Nurettin Selçuk gibi ünlü müzisyenler bu salonda konserler vermişlerdi. Zaten bina, mimari işlevlik açısından son derece elverişli bir yapıya sahiptir. Geniş salonu, balkonu, locaları, ferah fuayesi, geniş ve yüksek sahnesi, kulisi, orkestra çukuru ve mükemmel akustiğiyle bugün de İzmirli'lere Opera ve Bale Salonu olarak hizmet vermektedir.

Kütüphaneye kuruluşundan beri "milli" dendiği halde, bu sıfat kendisine resmi olarak 3512 sayılı Cemiyetler yasasının 16. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu Kararı ile 23.9.1939 tarihinde verilmiştir⁴⁹. Daha sonra da kütüphanenin devlete yük olmadan her türlü müdahaleden arındırılması amacıyla 15 Şubat 1978 tarihinde Milli Kütüphane Vakfı kurulup, kütüphane tek başına bırakılmıştır⁵⁰.

Bugüne kadar ayakta durmayı başaran kütüphane kitap açısından çok zenginleşmiştir. 1990 yılı sonunda kütüphanede 271.598 kitap, 5590 cilt gazete, 2509 adet dergi ve 4000'i aşkın el yazması eser bulunmaktaydı. Bugün sayılar biraz daha artmıştır. Böyle bir hazine, büyük savaşlarla kurulup Atatürk'ün bile övünç kaynağı olmuş böylesine önemli bir kültür anıtı bugün ilgisizlik yüzünden hizmet veremez durumdadır. Vakfa bağlandıktan sonra devletin unuttuğu, vatandaşların ise hatırlamak istemediği kütüphanenin bugün tek geliri Elhamra Sineması'nın Devlet Opera ve Balesine kiralanmasından elde ettiği iki-üç kuruş. Parasızlıktan dokuz memur ve üç yardımcı hizmet personeli ile hizmet vermeye çalışan kütüphanede

⁴⁷ Cahit Ulucenk, *a.g.y.*

⁴⁸ Ahmet Gürlek, *a.g.y.*; Cahit Ulucenk, *a.g.y.*

⁴⁹ Ahmet Gürlek, *a.g.y.*

⁵⁰ *a.g.y.*

çalışmak ve araştırma yapmak bugün, bu işi ancak aklına gerçekten koymuş inatçı ve azimli insanların harcı. Yoksa, öyle gençleri eğitmek, halkı aydınlatmak, kitap okuma alışkanlığı kazandırmak gibi amaçlara hizmet vermek Milli Kütüphane için ulaşılmaması olanaksız bir lüks. Bu durumdan büyük üzüntü duyan fakat maddi olanakları çok kısıtlı olan Milli Kütüphane yöneticileri bu darboğazı atlatabilmek için gayret göstermektedir. Fakat yine de kütüphane müdürü Ali Rıza Atay aldığı son haberler son derece ümit verici. Kütüphaneye ait ve bugün Opera ve Balenin kostüm ve dekor odası olarak kullanılan büyük bir arsa üzerine, her türlü kanuni engel kaldırılarak, bina yapmak için ruhsat alınmıştır. Buraya yapılacak bir iş hanından sağlanacak gelirle de kütüphanenin beli doğrultulacaktır.

Devlet desteğinden yoksun, halkın da sırt çevirmiş olduğu Girilli Ali Efendi'nin kitaplarını düşünerek, bugün Milli Kütüphane yönetiminin planlarını gerçekleştirip, böylesine zengin bir hazineyi aynı kara sondan kurtarmalarını, cahillikle başlatılan savaştan galip çıkılmasını sanırım sadece her İzmirli değil, her insan ister.

